

ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО БАНКУ В ЄЛИСАВЕТГРАДІ В 1865–1871 РОКАХ

Марченко Олег Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, orcid: 0000-0001-5720-0976

Успіх міської громади, ефективність органів міського самоврядування залежали, зокрема, і від належної роботи міського громадського банку. Від їхньої дієвої співпраці можна судити про економічний розвиток міста, розбудову комунальної сфери, впровадження в місті інфраструктурних та благодійних проєктів, ефективності ведення фінансово-кредитних операцій. Проаналізуємо діяльність Єлисаветградського міського громадського банку з дня його відкриття від 14 січня 1865 року й до кінця 1871 р., коли в місті було запроваджене міське положення від 16 червня 1870 р., яке істотно змінило систему органів міського самоврядування і вплинуло на функціонування міського громадського банку.

Міський банк почав свою діяльність 14 січня 1865 р., але зовсім не з тим основним капіталом, який був вказаний у дозволі (указом сенату від 6 грудня 1863 р. за № 71655 було дозволено елисаветградцям створити міський громадський банк з основним капіталом у 120114 руб. 45 коп. [2, с. 556]), а зі значно меншим (74084 руб). Громада Єлисаветграда не встигла зібрати всієї суми. Кошти для банку надходили від будівельного комітету, що належав міській думі; від міської лікарні (23819 руб. 54 коп.), якою керувала дума; від міської богадільні (8290 руб.); від приватних пожертвувань. Наприклад, 13616 руб. було заповідано місту дворянином Горським із тим, щоби належні на цей капітал відсотки йшли бідним двічі на рік: перед святом Різдва Христового і Великодня та ін. [2, с. 555].

Згідно з Положенням про міські громадські банки від 1862 р. банк підпорядковувався міській думі й контролювався міською громадою, перед

якою звітував за свої дії. Правління банку складалося з директора та двох його заступників, яких обирала міська громада на певний строк. Вони виконували свої обов'язки на постійній основі. Міська дума встановлювала правлінню зарплату. Наприклад, постановою думи від 18 листопада 1871 р. були встановлені такі оклади: директору міського банку – 2000 руб. у рік, членам правління банку – по 1500 руб. у рік [3, с. 472].

Правління банку мало канцелярію в складі бухгалтера та інших осіб (агенти, повірені), які отримували зарплату з банківських прибутків. Кошти банку, цінні папери зберігалися у власному сховищі в особливих скринях із печатками банку, директора та заступників. Правління банку про свої засідання повідомляло міську думу й давало оголошення в пресі. Така публічність діяльності банку була пов'язана з необхідністю здійснювати різні стягнення, аукціони, оголошення (наприклад, про зміну розміру відсотків за вкладками), а це вимагало оповіщення громади міста.

Уся діяльність міського банку (суми надходжень, видатків, різні банківські операції, ділові папери тощо) фіксувалася в спеціальному журналі, який наприкінці місяця переплітався й затверджувався підписами та печатками директора, заступників і службовця канцелярії. Були ще касові, бухгалтерські та інші допоміжні книги. Вихідні папери банку підписувалися директором або заступником і скріплювалися бухгалтером. Наприкінці кожного місяця члени правління разом із міським головою та двома гласними перевіряли наявні кошти банку в сховищі, а також інформацію про рух грошових сум за книгами та документами й давали звіт міській думі.

Наприкінці року правління банку складало звіт про свою діяльність за поточний рік, який не пізніше 15 лютого подавався міській думі. Остання формувала комісію в складі трьох гласних, яка впродовж місяця перевіряла цей звіт і доповідала думі про результати. Остаточний звіт подавався міністерству фінансів, міністерству внутрішніх справ і публікувався в губернських відомостях. Крім того, правління банку друкувало в пресі баланс банку після закінчення півроку [1, с. 114].

Охарактеризуємо фінансові операції Єлисаветградського міського громадського банку за окремими напрямками у період з 1865 по 1871 рік. Однією з функцій банку було приймання вкладів (не менше 50 руб.) під відсотки (їх розмір визначався правлінням банку разом із міською думою в межах 4–5% річних), як від приватних осіб різних станів, так і від державних та громадських організацій на невизначений час з обов'язком повернення за вимогою, або на певний строк від трьох до дванадцяти років. Приватні особи могли також вносити в банк свої капітали на зберігання (будь-яку суму), не вимагаючи за це відсотки. У випадку смерті вкладника, покладена сума коштів із відсотками передавалася нащадкам [1, с. 115–116].

За перші п'ять років діяльності Єлисаветградського міського банку кількість вкладів постійно зростала. Вклади до вимоги: в 1866 р. – 100256 руб., в 1870 р. – 569100 руб., збільшення майже в 5,7 разів. Термінові вклади: в 1866 р. – 100817 руб., в 1870 р. – 514528 руб., зріст у 5,1 разів [2, с. 556].

Найбільший розвиток діяльності Єлисаветградського міського банку отримала облікова вексельна операція (зростання в 4,3 рази з 217533 руб. у 1866 р. до 937206 руб. у 1870 р.) [2, с. 556]. Це був цінний папір, що засвідчував безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити визначену суму грошей власнику векселя після настання строку. Банком приймалися різні векселі: строкові, безспірні зобов'язання, наприклад, купони за білетами 5% банковими й комісії погашення боргів, облігації, від відомих банку осіб: за підписом не менше двох осіб, на гербовому папері, до сплати за яким залишилося не менше 12 місяців. Короткострокові векселя приймалися до обліку швидше, ніж довгострокові. Обліковий відсоток за векселями визначався правлінням, міським головою та гласними міської думи. Згідно з Положенням 1862 року, позика одній особі надавалася не більше суми, яка дорівнювала 1/10 частини власності банку (ст. 61) [1, с. 119]. Основний капітал Єлисаветградського міського банку складався з майже 120 тис. руб., а відтак максимальна сума позики могла бути 12 тис. руб. Водночас, правління міського банку прийняло рішення надавати позику

одній особі не більш ніж 4000 руб. [2, с. 555], щоби на початковому етапі своєї діяльності уникнути можливих неповернень кредитів, а відтак і краху банку, а також залучити до кредитування більшу кількість населення міста.

Банк надавав позики під заставу білетів державного казначейства й державної комісії погашення боргів, державних 5% банківських білетів, 4% білетів державного банку, безіменних білетів інших міських громадських банків, за якими до строку повернення капіталу залишилося не більш ніж дев'ять місяців, оплачених акцій або облігацій, які випускалися приватними компаніями й під гарантію уряду [1, с. 120].

За перші п'ять років діяльності Єлисаветградського банку дуже активно розвивалися операції надання позик під заставу цінних паперів (ріст у 8,1 рази з 28345 руб. у 1866 р. до 230695 руб. у 1870 р. [2, с. 556].

Така активність міського банку щодо надання кредитів під заставу векселів, цінних паперів стало турбувати громадськість, щоби не відбулося краху банку. 3 грудня 1871 р. відбулося засідання міської думи, на якому було заслухано звіт комісії з перевірки діяльності банку. Були розкриті та оголошенні численні порушення правління міського банку як-то: за одноосібного рішення директора банку А.М. Філіп'єва виділялися непропорційно великі кредити нерідко близькому оточенню, і сам директор користувався значним кредитом (він був купцем і його сім'я продовжувала займатися підприємництвом); до обліку приймалися векселі від осіб, які не мали за законом права їх надавати; багатьом особам були відкриті кредити, що перевищували їхню кредитоспроможність тощо. Після пояснень правління банку міська дума на засіданні 27 січня 1872 р. постановила залишити дії членів правління банку без наслідків, пояснюючи це тим, що банк не поніс збитків [2, с. 559]. Водночас, міська дума прийняла рішення переобрати керівництво міського банку. Директором було обрано представника найбільш авторитетної в місті купецької сім'ї Макеєвих Олександра Миколайовича Макеєва, який запам'ятався містянам як щедрий меценат, він опікувався освітою, культурою, займався благодійністю.

Єлисаветградський міський громадський банк надавав позику під заставу товарів російського виробництва, які не становили предмету місцевої роздрібною торгівлі, а також коштовностей, перлів, золота, платини, срібла та інших цінних речей, але не більше половини їхньої оцінної вартості, строком від шести до дванадцяти місяців (позики під заставу товарів надавалися на строк від трьох до дев'яти місяців). Перелік товарів визначало правління банку й оголошувало для містян. Оцінювання коштовних речей здійснювалася міськими оцінщиками та ювелірами під наглядом одного з членів правління, за результатами якої складався акт [1, с. 120, 122].

Правління банку зобов'язане було наглядати, щоб у заставу не були надані вкрадені речі, інакше члени правління могли нести відповідальність, зокрема, заплатити штраф у розмірі трикратної вартості закладеної речі. У Єлисаветграді за перше п'ятиріччя розмір позики під заставу товарів та коштовних речей збільшилося майже вдвічі з 8612 руб. у 1866 р. до 16440 руб. у 1870 р. [2, с. 556].

Міський банк Єлисаветграда надавав позики під заставу кам'яних і дерев'яних будинків, торгових лавок, фабрик, заводів, садів, городів, розташованих у місті. За перші п'ять років діяльності Єлисаветградського банку відбулося істотне зростання надання позик під заставу нерухомого майна (в 6,2 рази з 12640 руб. у 1866 р. до 77823 руб. у 1870 р.) [2, с. 556].

Основний капітал Єлисаветградського міського банку складався із сум, які надходили в повернення виданих жителям міста позик та з прибутків банку. З року в рік він постійно збільшувався. Якщо в 1866 р. він становив 74084 руб. [2, с. 556], то в 1883 р. основний капітал банку досяг суми у 258399 руб. [2, с. 567], тобто збільшення в 3,5 рази. Згідно зі ст. 120 Положення про міські банки від 1862 р., з чистих річних прибутків банк на розсуд правління віддавав щорічно від 10% до 20% на складання резервного або запасного капіталу, який накопичувався в такий спосіб до суми, визначеної до створення банку. Запасний капітал Єлисаветградського банку

так само збільшувався від 2000 руб. у 1866 р. до 50 тис. руб. у 1870 р., тобто майже у 25 раз.

Не було жодного року, коли б від операцій міського банку не було б прибутків. За перше п'ятиріччя прибутки банку зросли від 4306 руб. у 1866 р. до 117143 руб. у 1870 р., майже у 27 разів [2, с. 556]. За результатами діяльності банку правління та міська дума приймала рішення щорічно направляти певну частину прибутків банку на благодійні справи (облаштування й утримання лікарень, богаділень, шкіл та ін.) і міські потреби. Найбільші суми на благодійність міський банк перерахував у 1869 р. – 19801 руб., в 1868 р. – 15970 руб. [2, с. 558].

На власні потреби (утримання будівлі банку, зарплата його працівникам, витрати на командування та ін.) міський банк витрачав у середньому від 6% до 9% від прибутків, наприклад, в 1867 р. – 2144 руб, в 1871 р. – 5669 руб. [2, с. 556].

Отже, діяльність Єлисаветградського міського громадського банку за 1865–1871 роки загалом була результативною, сприяла задоволенню потреби населення середнього достатку, а не тільки купців, у кредиті за помірною ціною й допомагала міському бюджету фінансувати важливі проекти чи покривати поточні витрати, коли бракувало коштів.

Список використаних джерел:

1. Высочайше утвержденное Положение о городских общественных банках 1862 г. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. Т. 37. Отд. 1-е. 1862. № 37950. СПб., 1865. С. 111–125.

2. Отчет по правительственной ревизии городского банка // Систематический сборник постановлений Елисаветградской городской думы за 1871–1903 гг. / сост. Л.К. Брейер. Т.1. Елисаветград: тип. М.А. Гольденберга, 1905. С. 555–633.

3. Систематический сборник постановлений Елисаветградской городской думы за 1871–1903 гг. / сост. Л.К. Брейер. Т.1. Елисаветград : тип. М.А. Гольденберга, 1905. 773 с.